

Araştırma Makalesi/ Research Article

Safevîlerde Mahallî Tarih Yazıcılığı ve Bu Kapsamdaki Başlıca Eserler

Fatih Pekol*

(ORCID: 0000-0003-1881-0645)

Makale Gönderim Tarihi
25.09.2024

Makale Kabul Tarihi
16.12.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Pekol, F., "Safevîlerde Mahallî Tarih Yazıcılığı ve Bu Kapsamdaki Başlıca Eserler", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/ Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan'a Armağan (2024): 2337-2369.

APA: Pekol, F. (2024). Safevîlerde Mahallî Tarih Yazıcılığı ve Bu Kapsamdaki Başlıca Eserler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan'a Armağan), 2337-2369.

Öz

Safevî Devleti, Şah I. İsmail tarafından Şîî mezhebli bir anlayışla 1501 yılında Tebriz'de kurulmuştur. Yeni devletin Şîîlik çatısı altında toplanması bu mezhebe tabi olmayan bazı müelliflerin İran'dan göç etmelerine sebep olmuştur. Bu göçler neticesinde Safevîlerin ilk dönem tarih yazıcılığı olumsuz etkilenmiş ve bu durum Safevîlerin ilk dönemiyle ilgili tarihi kaynakların az olmasıyla sonuçlanmıştır. Yine de bu devirde Lâhîcî, Herevî, Hândmîr ve Yahyâ Kazvînî gibi müellifler önemli eserler kaleme almışlardır. XVI. yüzyılın sonlarında Safevî tahtına oturan Şah I. Abbas zamanında ise İran'da Türkmen aşiretlerinin etkisi kırılmış ve bazı mahallî hanedanlıkların ise siyasi faaliyetlerine son verilmiştir. Bu dönemde özellikle İskender Bey-i Türkmen gibi önemli müelliflerin tarih sahnesine çıkması ile Safevî tarih yazıcılığı önemli bir aşamaya geçmiştir. Safevîlerin son ve en kısa yüzyılı olan XVIII. yüzyılda ise İran'da kargaşanın hakim olması nedeniyle bu dönemde fazla eser kaleme alınamamıştır. Bu

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, fatihpekol10@gmail.com.
Ph. D., Independent Researcher, Turkey.

çalışmada, Safevî Devleti'nin tarih yazıcılığı geleneği ve bu gelenek dahilinde gelişen mahallî (yerel) tarih yazıcılığı ile ilgili malumatlar sunulmuştur. Mahallî (yerel) tarih yazıcılığı kapsamında kaleme alınan eserler ise müellifleri ile birlikte kronolojik olarak tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, Şah I. İsmail, Tarih Yazıcılığı, Mahallî Tarih Yazıcılığı.

Local Historiography In The Safavids And Major Works In This Scope

Abstract

The Safavid State was founded in Tabriz in 1501 by Shah Ismail I, based on the Shiite sect. The gathering of the new state under the roof of Shi'ism caused some writers who were not from this sect to emigrate from Iran. As a result of these migrations, the early historiography of the Safavids was negatively affected, and this caused not many works to be created in the early period of the Safavids. Despite this negative trend, authors such as Lahiji, Harawi, Handmir and Yahya Kazwini wrote important works in this period. During the reign of Shah Abbas I, who ascended to the Safavid throne at the end of the 16th century, the influence of Turkman tribes in Iran was broken and the political activities of some local dynasties were terminated. In this period, Safavid historiography moved to an important stage, especially with the emergence of important authors such as Iskandar Bay-i Turkman on the stage of history. In the 18th century, which was the last and shortest century of the Safavids, not many works could be written due to turmoil in Iran. In this study, information about the historiography tradition of the Safavid State and the local historiography that developed within this tradition is presented. The works written within the scope of local historiography are introduced chronologically with their authors.

Keywords: Safavids, Shah Ismail I, Historiography, Local Historiography.

Giriş

Safevîler öncesinde İran'da gerçekleşen savaşlardan dolayı siyasi birlik sarsılmış ve tek bir siyasi otoritenin çıkması için ise gerekli şartlar oluşmuştur. Bu dönemde güçlü merkezîyetçi bir hükümetin aksine farklı bölgelerde mahallî hanedanlıklar hüküm sürmekteydi. Safevîler dönemine kadar Mâzenderân bölgesinde yaklaşık olarak on mahallî hanedanlık, Gîlân ve Lâhîcân bölgelerinde ise üç mahallî hanedanlık hüküm sürmüştü. Bunların dışında Irâk-ı Acem, Azerbaycan ve

Ermenistan bölgeleri Akkoyunlular tarafından yönetiliyordu. İran'ın güney bölgeleri olan Yezd, Fars, Irâk-ı Arap ve Kirman bölgeleri de her ne kadar Akkoyunluların hakimiyeti altında görünselerde burada da mahallî hanedanlıklar hüküm sürmekteydi. Ayrıca Sîstan bölgesi de mahallî hanedanlıkla yönetilen bir bölge olup Hûzistan ise on iki imam itikadına bağlı Müşâ'sa'lar tarafından yönetilmekteydi.¹ Diğer taraftan Akkoyunlu Rüstem Bey'in 1498 yılındaki ölümü ile Akkoyunlu ülkesi Murad Bey ile Elvend Bey arasında paylaşılmıştır.² Bu paylaşım neticesinde Diyarbakır (Âmid), Azerbaycan ve Arrân bölgeleri Elvend Bey'in himayesine Kirman, Fars ve Irakeyn bölgeleri ise Murad Bey'in tasarrufuna bırakılmıştır.³ Bu dönemde Şeyh İsmail Akkoyunluların içinde bulunduğu durumu fırsat bilerek iktidarı ele geçirmek için Gilan'da harekete geçmiştir.⁴ Böylelikle Şeyh İsmail, 7.000 kişilik bir Kızılbaş ordusuyla birlikte Elvend Mirza'ya karşı Nahçıvan bölgesinde savaşa girişti. Yapılan bu savaşta Elvend Mirza, Safevî şeyhi İsmail'e yenilip Erzincan'a kaçmıştır. Şeyh İsmail ise Akkoyunlular ile yaptığı savaşlardan sonra 1501 yılında Tebriz'e girip saltanat tahtına oturmuş ve on iki imam adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. Paraların üzerine ise; *Lâ İlahe İllallah Muhammeden Resulullah ve Ali Veliyullah* yazdırılmıştır.⁵

Safevîlerin Şîliği resmi mezheb olarak ilan etmeleri ile beraber bu dönemde İran'ın birçok bölgesi hızlıca Şîleşmeye başlamıştır.⁶ Ancak bu durum farklı mezheblere tabi olan ilim adamları için iyi bir gösterge olmamış ve Şah I. İsmail'in İran'ı Şîleştirme politikası çerçevesinde telif işleri ile uğraşan birçok müellif ve âlim Safevî ülkesini terk etmiştir.⁷ Safevîlerden kaçan âlim ve sanatkârların önemli bir kısmı ise Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir.⁸ Ancak Safevîlerin İran'da bulunan farklı

¹ İzzetullah Nûzerî, *Târîh-i İctimai-yi İran-Ez Ağaz Ta Meşrutîye*, Tahran, 1381, s. 260.

² Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (2010), s. 38/253.

³ Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1989), 2/273.

⁴ John E. Woods, *Akkoyunlular*, İstanbul, 1993, 265.

⁵ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, Ankara, 2019, 1/31.

⁶ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara 1976, s. 24-25.

⁷ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 357.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988, s. 1/459.

toplulukları tek bir kimlik altında toplamaya çalışmaları bazı tarihçiler tarafından bir milletleşme ve birlik olarak tarif edilmiştir. Böylelikle Safevîler, Şîî mezhebi çerçevesinde İran'da milli bir benlik oluşturmaya çalışmışlardır.⁹ Özellikle XVI. yüzyılın başlarında Şîî Safevî Devleti, Sünnî Osmanlı Devleti'nin bölgedeki liderliğine meydan okumuş ve Şîî ideolojisi ile Osmanlı Devleti'ni doğrudan tehdit etmiştir.¹⁰ Coğrafya olarak batıda Osmanlılar, doğuda ise Özbekler (Şeybânîler) ile komşu olmuşlardır. Böylelikle bu iki Sünnî devlet arasında Şîî mezhebi merkezli olarak yönetilmiş ve bu iki güç ile birçok savaşa girişmişlerdir.¹¹ Bu cümleden XVI. yüzyılın sonlarında Şeybanî sultanı II. Abdullah, Safevîlere karşı Osmanlı Sultanı III. Murad ve Bâbürlü hükümdarı Ekber Şah ile önemli ilişkiler geliştirmiştir.¹² Safevîlere karşı girişilen bu politik yakınlaşmaların kahir ekseriyeti; stratejik, jeostratejik ve mezhebsel olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında 1514 yılında vuku bulan Çaldıran Savaşı'nda Safevîler ağır bir yenilgi almışlardır. Şah I. İsmail bu ağır mağlubiyetten sonra kısa bir süreliğine Tebriz'e çekilmiştir. Şah I. İsmail'in ölümünden sonra oğlu Şah I. Tahmasb Safevî tahtına oturmuştur. Ancak Şah I. Tahmasb, saltanatının ilk dönemlerini iç isyanları bastırmakla geçirmiştir.¹³ Şah I. Abbas'ın iktidara gelişi Safevî Devleti'nde önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Zira onun iktidarıyla birlikte, iç ve dış tehditlerle meşgul olan Safevî Devleti bir toparlanma sürecine girer. Daha önce batıda Osmanlılara doğuda ise Özbeklere karşı önemli topraklar kaybedilmişti. Osmanlıların Safevîlere karşı bu üstünlüğü neticesinde bazı göçebe Türk oymakları Osmanlı Devleti tarafına geçmiştir. Şah I. Abbas tahta oturduktan sonra devleti askeri ve siyasi olarak tanzim etmeye başlamıştır. Bu minvalde öncelikle devletin dayanak noktası olan Kızılbaş Türk oymaklarını kontrol altına aldı. Böylelikle Türkmen aşiretlerinin devlet içerisindeki etkinlikleri önemli

⁹ Altan Çetin - Kaan Dilek, *Safevi Tarihi*, Ankara, 2017, s. 14.

¹⁰ Arak'el of Tabriz, *Book of History*, California - Costa Mesa, 2010, s. 1.

¹¹ Cihanbahş Sevakıb, *Târîh-i Nîgârî-i Asre Safevî ve Şınakht-i Menâbiğ ve Meâhiz*, Şiraz, 1380, s. 1.

¹² İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (2010), s. 39/45-47.

¹³ Fatih Pekol, "XVI. Yüzyılda Safevîler'de Tarih Yazıcılığı ve Bu Dönemde Kaleme Alınmış Eserler", *Anasay Dergisi* 10 (2019), s. 82.

ölçüde kırıldı.¹⁴ Şah I. Abbas bunun yanı sıra İran'da vaki Mâzenderân, Sîstan, Lâr, Gîlân ve Luristan'daki yerel hanedanlıklara da son verip merkezi otoriteyi önemli ölçüde güçlendirmiştir. Şah I. Abbas, koyu bir Osmanlı düşmanı olarak bilinen ancak akıllı ve mahir bir şahı. Bu meziyetlerinden dolayı Safevîleri iç ve dış tehditlerden korumuş böylelikle devleti yıkılmaktan kurtarmıştır. Şah I. Abbas dönemi bu ve benzeri sebeplerden dolayı Safevî tarihin en parlak devri olarak kabul edilmiştir.¹⁵

Safevî Devleti'nin son ve en kısa yüzyılı olan XVIII. yüzyılda Şah Sultan Hüseyin'in ismi önemlidir. Çünkü Hüseyin Şah 1694-1722 yılları arasında Safevîleri yönetmiş ve bu dönemde birçok hadiseler yaşanmıştır.¹⁶ Şah Sultan Hüseyin, dini gayretleri ile meşhur olmuş önemli bir şahı. Safevîlerin inkırazına giden süreç olan 1715-1720 yılları arasında İran'da merkezi otorite iyice bozulmuştu. Bu dönemde Şah Hüseyin'in yanında vezir-i azam olarak Dağıstanlı Feth Ali Han bulunmaktaydı. Feth Ali Han, Sünnî mezhebine bağlı bir şahsiyet olup bu inancını birçok yerde açıkça ifade etmiştir. Bu görüşlerini açıkça sunması ise onun ölümünde etkili olmuştur.¹⁷ Bu dönemde Osmanlı Devleti, Afganlar'a karşı güç kaybeden Safevî Devleti'nin yanında olmuştur. Afganların Safevîlere karşı saldırıya geçmesiyle, İsfahan'a kadar gelmişlerdir. İsfahan'a gelen Afganlar karşılarında kıtlıkla uğraşan bir Safevî ordusu bulmuşlardır. Neticede, Şah Sultan Hüseyin 1722 yılında Mahmud Han-ı Afgan'a İsfahan'ı bırakıp, şahlıktan ise onun lehine çekilmiştir. Bu sırada Osmanlılar Afganlar'ın elinde esir bulunan Safevî şahını kurtarmak ve onu tekrar tahta geçirmek için planlar yapmışlardır. Ancak Osmanlıların bu planından haberdar olan Eşref Han-ı Afgan, Şah Sultan Hüseyin'i 1726 yılında öldürmüştür.¹⁸ Şah Sultan Hüseyin'den sonra sırayla Safevî tahtına Şah II. Tahmasb ve Şah III. Abbas geçmiştir. Ancak Nâdir Şah-ı

¹⁴ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 147-148.

¹⁵ Faruk Sümer, "Abbas I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1988), s. 1/17-19.

¹⁶ Ahmet Taşağıl, "Hüseyin Mirza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1999), s. 19/1-2.

¹⁷ Rudi Matthee, "Safevî İrani Bir İmparatorluk Muydu?", çev. İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3/2, (2017), s. 197.

¹⁸ Taşağıl, "Hüseyin Mirza", 1-2.

Afşar, 1736 yılında III. Abbas'ı tahtan indirmiş ve İran'da Afşarlar dönemini başlatmıştır.¹⁹

Safevîlerde Mahallî Tarih Yazıcılığının Oluşumu

İslam coğrafyasında mahallî tarih yazıcılığı ilk olarak Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerden başlamıştır.²⁰ Bu minvalde İslam tarihindeki ilk mahallî tarih yazıcılığı örneği İbn Zebâle'nin (ö. 814'ten sonra) 814 yılında kaleme aldığı *Kitâbü'l-Medîne ve ahhâruhâ (Ahhâbü'l-Medîne)* isimli eseridir. Ancak söz konusu yapıt günümüze ulaşmamıştır.²¹ İran'da mahallî tarih yazımı da İslam mahallî tarih yazıcılığının bir parçası olarak doğmuş olup ilk eserlerde Terâcim-i ahval ve dini tezkireler konu edinmiştir.²² Bertold Spuler, İslam öncesi İran'da kayda değer bir tarih yazıcılığının oluşmadığını ancak İslam fetihleri ile beraber bilhassa Arapçanın da etkisi ile tarih yazıcılığının önemli bir aşamaya geçtiğini belirtmiştir.²³ İran'da İslamiyetten sonra ki üç asır boyunca eserler Arapça olarak kaleme alınmış X. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise Farsça tarih yazıcılığı başlamıştır.²⁴

IX. yüzyılın sonlarında Mâverâünnehir, Sîstan ve Horasan bölgelerinde iyice nüfuzlanan Sâmânîler bu coğrafyada güçlü bir devlet tesis etmişlerdir. Sâmânîler bu bölgelerde siyasi ve askeri güçlerini artırmanın yanı sıra ilmi faaliyetlere de önem vermişlerdir. Bu cümleden edebi ve kültürel hususlara önem verip bu dalların gelişim göstermeleri için ise çaba sarf etmişlerdir.²⁵ İlk olarak Sâmânîler zamanında başlayan Farsça tarih geleneği; Gazneliler ve Selçuklular devrinde devam etmiş;

¹⁹ Pekol, a.g.m, s. 83.

²⁰ Behmen Zeynelî - Mustafî Pîrmuradîyan, "Tahlil ber Tetevvur-i Tarih Negarî-i Mèhellî-i Yezd (Ez Ağaz ta Payan Asr Safevîye)", *Du Fasname-i Pejuheşname-i Tariha-i Mèhellî-i İran* 3/5, (1393), s. 104.

²¹ Osman Çetin, "İbn Zebâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1999), s. 20/458.

²² Zeynelî - Pîrmuradîyan, a.g.m, s. 104-105.

²³ Bertold Spuler, "Tekvin-i Tarih Negarî Der İran", *Tarih Negarî Der İran*, ed. Yakup Ajend, Tahran, (1360), s. 14-15.

²⁴ Mustafa Demir, "İslam Ortaçağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34, (2007), s. 255: Osman Gazi Özgüdenli, "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (2011), s. 40/54-55.

²⁵ Nûzerî, a.g.e, s. 147.

Moğollar döneminde ise iyice yaygınlaşmıştır.²⁶ Ancak Sâ mânîler devrinde yazılan ilk Farsça tarih kitapları Arapça eserlerinin bir tercümesi şeklinde kaleme alınmıştır.²⁷ İran'da Farsça tarih yazıcılığının başlamasında ki en önemli etken burada bulunan mahallî hanedanlıkların Farsçayı yazı dili olarak benimsemeleridir.²⁸ Böylelikle tarihçilik bağlamında iki ekol ortaya çıkmış bunlardan ilki Firdevsî diğeri ise Beyhakî ekolüdür. Firdevsî ekolü çerçevesinde yazılan eserler İslam fetihlerine kadar olan İran tarihine şamil olup Beyhakî ekolü çerçevesinde kaleme alınan yapıtlar ise İslam dönemi hanedanlık tarihini havidir.²⁹

Ortaçağda Arap tarih yazıcılığından sıyrılmaya çalışan Farsça tarih yazıcılığının ilk numunesi Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* isimli eserinin tercümesidir. Bu tercüme eser, Sâ mânî veziri Ebû Ali Bel'amî tarafından m. 963 yılında Sâ mânî Sultanı Mansûr b. Nûh adına bazı bilgiler eklenerek yapılmıştır. Bu devirden sonra Gazneliler zamanında Farsça tarih yazıcılığı devam etmiş ve Arap tarihçiliğine benzer bir şekilde; Özel tarihler, genel tarihler ve şehir tarihleri olarak üç türden yaygınlaşmıştır. XI. Yüzyılda Arap kültürüne karşı İran kültürü eksenli kaleme alınan Gerdâzî'nin *Zeynü'l-ahbâr*, müellifi belli olmayan *Târîh-i Sîstân* ve Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî tarafından kaleme alınan *Târîh-i Beyhakî* isimli yapıtlar bu türlerden numunelerdir.³⁰

Selçuklular devrinde de tarih yazıcılığı bağlamında önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu devirde; Tabakat eserler, Umumi tarihler, özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri türlerinden numuneler verilmiştir.³¹ Ancak bu dönemde tarihçilerin ekseriyeti şehir ve bölge tarihlerini de kapsayan mahallî tarih yazıcılığına yönelmişlerdir. Bunun en önemli sebepleri; Tarihçilerin iyi ölçüde himaye edilememesi, Abbâsîlerin

²⁶ Çetin - Dilek, *a.g.e.*, s. 15.

²⁷ Demir, *a.g.m.*, s. 258.

²⁸ Özgüdenli, "Tarih", 54-55.

²⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1, (2019), s. 145-146.

³⁰ Özgüdenli, "Tarih", 54-56.

³¹ Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular (1040-1157) Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, İstanbul, 2021, s. 59.

zayıflaması ve mahallî hanedanlıkların ortaya çıkması gösterilebilir.³² Bu dönemde mahallî tarih yazıcılığı önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Bu türden kaleme alınan eserler umumi tarihlerin yerini doldurmak maksadı ile yazılmış olup muhtevasını ise genellikle şehir ve şehirlerdeki sosyal, kültürel, dini ve iktisadi hayat oluşturmuştur. Bu eserler arasında; İbnü'l – Belhî - Fârsnâme, Ali b. Zeyd el-Beyhakî - Târîh-i Beyhak ve Şeyh Abdurrahman Famî-i Herevî'ye nisbet edilen Târîh-i Herât isimli eserler gösterilebilir. Selçukluların yıkılışından sonra İran'da Selçuklu mirasını paylaşan Atabeylikler, Harezmşahlar, ve Gurlular dönemin de ise uzun ve istikrarlı bir yönetimin olmamasından dolayı tarih yazıcılığı fazla gelişim gösterememiştir.³³

Moğollar döneminde İran'da Farsça tarih yazıcılığı önemli bir ivme kazanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Moğol hükümdarlarının isimlerini ölümsüzleştirme ve ölümlerinden sonra anılma/hatırlanma istekleridir. Elbette bu dönemde meydana gelen birçok savaşın ve İran'daki hanedanlıkların bilim yanlısı olmaları tarihçileri tarihi olayları kayıt altına almaya teşvik etmiştir. Bu dönemde Farsça tarih yazıcılığı Arapçanın etkisinden iyice sıyrılmıştır. Bu minvalde Farsçanın üslup ve dil olarak ilerlediği eserlerde gözlemlenmektedir. Bu dönemde kaleme alınan bazı önemli eserler şöyledir; Alâud'dîn Atâ Melik-i Cuveynî - Târîh-i Cihânguşâ, Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî - Câmiü't-Tevârîh, Hamdullâh Mustevfî - Târîh-i Guzîde ve Şebânkâreyî Mecmaü'l-Ensâb'tır.³⁴

İlhanlıların yıkılışından sonra Farsça tarih yazıcılığı bir duraklama dönemine girmiş ancak Timurlular ile birlikte yeniden ivme kazanmıştır. Bu dönemde birçok askeri başarılar elde eden Timur'un başarılarını kayıt altına almak istemesi tarih yazıcılığına önemli katkı sağlamıştır. Bu cümleden Nizâmeddîn Şâmî devrin tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. Timurlular devrinde Hâfız-ı Ebrû (ö.1430) ile beraber tarih yazıcılığı önemli bir çizgiye ulaşmıştır. Bu minvalde Hâfız-ı Ebrû'nun kalme aldığı Mecmau't-tevârîh ve Zafernâme isimli yapıtlar dönemin önemli eserleri

³² İsmail Taurî – Maksud Ali Sadık Gendomanî, "Tehavûlat Tarih Nigarî-i Mèhellî-i İran Der Dovreyê Selçûkî", *Pejuheşname-i Tariha-i Mèhellî-i İran*, 6/2, (1396), s. 208-209.

³³ Özgüdenli, "Tarih", 54-56.

³⁴ Ümit Gedik, "IX-X/XV-XVI Yy. İran Tarih Yazıcılığı", *Nüsha* 17/45, 2017, 36-37.

arasında gösterilmektedir.³⁵ Timurlular devrinin sonlarına doğru Mîrhând (ö. 1498) tarafından kaleme alınan Ravzatü's-safâ isimli eser ise bu döneme ait bir başka önemli yapıttır.³⁶

Safevîler öncesinde doğuda Timurlular batıda ise Akkoyunlular döneminde önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu cümleden doğuda Herat, batıda ise Tebriz tarih yazıcılığının önemli merkezlerinden olmuşlardır.³⁷ Böyle bir ortamda zuhur eden Safevî Devleti, tarih yazıcılığında; Moğollar, Timurlular ve Akkoyunluların mirası üzerine kurulmuştur. Böylelikle Safevîler kendisinden önceki tarih yazıcılığı geleneğinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu hususta ilk dönem eserler Ortaçağ İslam kaynaklarındaki gibi Hz. Adem'den başlatılmış olup kronolojik olarak; Hz. Muhammed devri, dört halife dönemi, Emevîler, Abbasîler, Gazneliler, Selçuklular, Atabeylikler, Moğollar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevî Şahı Şah I. İsmail dönemlerine kadar getirilmiştir. Ayrıca ilk dönem eserler Safevîye Tarikatı ve Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî'den de önemli ölçüde bahsetmiştir.³⁸

Safevîlerin kuruluşu ile devletin resmi mezhebi ilan edilen 12 İmam Şiîliği Safevî Devleti'nin bu dönemlerde genişlemesine yardımcı olmuştur.³⁹ Ancak Şiîliğin resmi mezhep olarak tanımlanması farklı mezheplere mensub bazı ilim adamlarının İran'dan ayrılmasına sebep olmuş ve bu durumun neticesinde tarih yazıcılığı çok fazla gelişim gösterememiştir.⁴⁰ Şah İsmail devletin resmi mezhebini Şiîlik olarak belirledikten sonra Şiî fıkhı üzerine yazılan eserlerde ciddi bir eksiklik olduğu düşünmüş ve böylelikle eski bir eserin tercüme edilmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra yeni kurulan devletin önemli eksikliklerinden biri de Şiî ulemaydı. Bu minvalde Suriye'den yeni bir Şiî ulema da İran'a getirilmiştir.⁴¹ Şah I. İsmail'den sonra yerine geçen oğlu Şah I. Tahmasb dönemi ile birlikte Safevi tarih yazıcılığı önemli bir ivme

³⁵ Özgüdenli, "Tarih", 54-55.

³⁶ İsmail Aka, "Mîrhând", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, (2020), s. 30/156-157.

³⁷ Mensur Sefetgûl, "Tarih Nivisi Der İran Asrê Safevî (Salhayê 1038-1148 h.k)", *Fesname-i İlmi ve Pejuheşi-i Guruhê Tarih*, 1/1, (1388), s. 81.

³⁸ Aydoğmuşoğlu, a.g.m, s. 147.

³⁹ Matthee, a.g.m, s. 187.

⁴⁰ Şeşen, a.g.e, s. 357.

⁴¹ Roger Savory, *Iran Under The Safavids*, Newyork, 1980, s. 30.

kazanmıştır. Şah I. Abbas döneminde ise Safevî tarih yazıcılığı zirve noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Osmanlılar ve Özbekler ile gerçekleştirilen savaşlar Safevî tarih yazıcılığının gelişmesindeki önemli faktörlerdendir. Elbette Şah I. Abbas'ın İran'da tesis ettiği barış, huzur ve sükunet ortamı da tarih yazıcılığının gelişmesindeki bir başka faktördür. Safevî Devleti'nin Şîliği resmi mezhep olarak kabul etmesi ile beraber bu dönemde kaleme alınan bir çok eserde Şî mezhebine önemli ölçüde yer verilmiştir. Şah I. Abbas döneminde zirve noktasına ulaşan tarih yazıcılığı kendinden sonraki süreçleri de etkilemiş ve Safevîlerin son dönemlerine kadar önemli numuneler vermeye devam etmiştir.⁴² Safevîlerin son yüzyılı olan XVIII. yüzyılda Afganların saldırıları ile beraber Safevî Devleti zayıflamış Nâdir Şah-ı Afşar ise güçlenmiştir. Özellikle bu dönemlerde Afgan saldırıları ve Afşarların İran'da yönetimi ele almaları hususu birçok tarih kaynağına konu olmuştur. Bu dönem Safevîlerin en kısa yüzyılı olup söz konusu dönemde çok fazla eser kaleme alınmamıştır.⁴³

İran'da mahallî tarih yazıcılığı ise tarih yazıcılığı çerçevesinde kaleme alınıp, Umumi dünya tarihleri ve hanedan tarihleri ile beraber ilerlemiştir. Bu durum Safevîler devrinde de sürmüştür. Ancak birçok araştırmacı mahallî tarihlerin Safevîler öncesinde yaygın olduğunu ancak Safevîler döneminde fazla yaygın olmadığını belirtse de Safevîler devrinde bu türden önemli telifatlar verilmiştir. Safevî döneminin tarih anlayışını sunan modern müellifler genellikle bu türden bahsetmeyip İran tarih yazıcılığını; Silsile tarihleri, umumi tarihler ve saltanat tarihleri olarak sınıflandırmışlardır. Bu minvalde tarihçi Cihanbahş Sevakıb, Safevîler döneminde yerel hanedanlıkların ortadan kaldırılması ile beraber Safevî çağı müelliflerinin silsile tarihçiliği ve umumi tarihçiliğe yöneldiklerini vurgulamıştır. Sevakıb, yerel hanedanlıkların ortadan kaldırılması ile beraber mahallî tarih yazıcılığının geri plana itildiğini ancak yinede bu dönemde birçok mahallî tarih kitabının yazıldığını vurgulamıştır.⁴⁴

⁴² Sefetgûl, a.g.m, s. 81.

⁴³ Çetin - Dilek, a.g.e, s. 62.

⁴⁴ Cihanbahş Sevakıb, "Berresi-i Caygâh ve Müellifha-i Tarih Nevis-i Mahallî Esr Safevî". *Du Faslname-i Pejuheşname-i Tariha-i Mèhellî-i İran*, 1/2, (1392), s. 8-9.

Bir coğrafi bölge içerisinde yer alan eyalet, şehir, kasaba, köy veya mahalle tarihlerini konu edinen mahallî veya yerel tarih yazıcılığı, İran tarihinde birçok müellifin ilgisini çekmiştir. Bu türün müellifleri eserlerini kaleme alırken konu edinmiş olduğu şehir veya bölge tarihini İslamiyet öncesi dönemden başlatıp kendi devirlerine kadar getirmişlerdir. Umumi ve silsile tarih yazıcılığında genel olarak savaşlar ve devrin siyasi olayları işlenmiş olup mahallî tarih yazıcılığında ise bir bölge veya şehrin siyasi, iktisadi ve sosyal yaşamı konu edinmiştir. Bu türden kaleme alınan eserlerde, yerel hanedanlıkların siyasi durumları ve merkezi hükümetler ile olan ilişkileri de önemli ölçüde işlenmiştir.⁴⁵ Mahallî tarihleri konu edinen müellifler; kimi zaman yerel hakimlerin teşviki kimi zaman da bu alana duydukları özel ilgiden ötürü eserlerini yazmışlardır.⁴⁶

Safevîler öncesinde özellikle XII. yüzyıla kadar mahallî tarih yazıcılığı genel olarak tabakat türünün etkisinde kalmış ve eserler terâcim-i ahval niteliğinde yazılmıştır. Ancak Safevî dönemi mahallî tarih yazıcılığında ise genel olarak devrin siyasi durumunun yanı sıra yerel hükümetlerin hakim ve valilerine önemli ölçüde yer ayrılmıştır. Bu eserler genellikle Farsça olarak kaleme alınmıştır. Örneğin; Safevîlerde mahallî tarih yazıcılığının en önemli numunelerinden olan Târîh-i Hanî ve Târîh-i Gîlân isimli eserler Gîlân'da hakimiyet kuran al-Keya hakimlerinden önemli ölçüde söz etmiştir. Târîh-i Mâzenderân isimli yapıtta ise bu bölgede hakimiyet kuran birçok hanedanlıktan söz edilmiştir. İhyâü'l-mülûk isimli eserde ise Sîstan hakimlerinden söz edilmiştir. Riyâzü'l Firdevs isimli eserde; Kohgiluyeh, Fars ve Hûzistan şehir tarihlerinin yanı sıra burada hakimiyet kuran yerel hanedanlıklardan önemli ölçüde söz edilmiştir. Bu eserlerin hatırı sayılır önemli bir kısmı yerel hanedanların istekleri doğrultusunda sipariş olarak kaleme alınmıştır. Bu cümleden; Târîh-i Hanî, Riyâzü'l Firdevs, Târîh-i Mâzenderân ve Cami-i Müfidî isimli eserler sayılabilir.⁴⁷

⁴⁵ Meryem Azîzyân, "Nigah-ı Be Tarih Nigari-i Mêhellî Der Dovre-i Safevî: Mûteâla-i Movrid-i Tarih Nigari-i Molla Şeyh Ali-yî Gîlânî Der Ketab-ı Târîh-i Mâzenderân". *Hemayeş-i Milli Tarih Nigari Der İran ve İslam*, ed. Şirzad Khezaî, (Bircend: Kitaphane-i Merkezî ve Merkezî neşr-i Daneşgah-ı Bircend, 1399), s. 343-344.

⁴⁶ Veysel Başçı, "Dunbulî Beyliği Tarihi ve Tarihi Kronikleri [XIII-XVIII. yy.]", *Kadim Akademi SBD*, 3/2, (2019), s. 83.

⁴⁷ Sevakib, a.g.m, s. 10-11.

Safevîler Devrinde Kaleme Alınmış Başlıca Mahallî Tarih Örnekleri

Safevîler öncesi İran’da mahallî tarih yazıcılığı birçok müellifin ilgisini çekmiş ve XI. yüzyıl ile XV. yüzyıllar arasında önemli telifatlar yapılmıştır. Safevîlerin 1501 yılında kurulması ile beraber bu coğrafyada tarih yazılığı kapsamında farklı türlerden eserlerin yazılması devam etmiştir. Bu türlerin içerisinde mahallî tarih yazıcılığı önemli bir yer tutmuştur. Özellikle İran’ın farklı bölgelerinde bulunan yerel hanedanlıklara mensub müellifler bu türe ilgi duymuş ve neticede bölge ile beraber yerel hanedanlıkların tarihlerini de önemli ölçüde yazmışlardır. Bu çağda mahallî tarihler ile ilgilenen müellifler eserlerin kahir ekseriyetini sipariş üzerine kaleme alıp bu eserleri ise yerel hanedanlıkların bey/hakimlerine ithaf etmişlerdir. Böylelikle Mahallî tarihler vasıtasıyla Safevîler dönemi İran’da birçok bölgenin ve şehrin tarihi yazılmıştır. Bu bölge ve şehirler kısaca şöyledir; Kuzeyde; Gîlân ve Mâzenderân, doğuda; Yezd, Kirman ve Sîstan, güneyde; Kohgiluyeh, Fars ve Hûzistan bölgeleridir.⁴⁸ Aşağıda bu bölgeler ile ilgili kaleme alınmış önemli mahallî tarih numuneleri müellifleri ile birlikte kronolojik olarak tanıtılmıştır.

Târîh-i Hânî

Târîh-i Hânî, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahicî tarafından 1515-1516 yılları arasında yazılmıştır. Bu yapıt İran’ın kuzeyinde bulunan Gîlân bölgesinin 1475-1515 yılları arasındaki 40 yıllık tarihini kapsamaktadır. Müellif, eserini Gîlân bölgesinde hakimiyet kuran Al-Keya hükümdarlarından I. Han Ahmed Han’ın emri ile kaleme almıştır. Lahicî eserinde I. Han Ahmed’in emri ile eseri çok hızlı kaleme aldığını ve her bölümü en fazla üç günde yazdığını belirtmiştir.⁴⁹ Bu değerli tarih numunesi üç bölümden müteşekkil olup bölümleri ise şöyledir;

Birinci bölüm; Sultan Muhammed Han’ın vefatından sonra tahta geçen Sultan Mirza Ali’nin tahta geçtiği sırada bölgede yaşanan hadiseler anlatılmıştır.

⁴⁸ Azîzyân, a.g.m, s. 343-344; Sevakîb, a.g.m, s. 7-11.

⁴⁹ Muhammed Şûrmic, “Berresi Mukayese-i Tarih Nigari-i Ali Lahicî ve Abdülfettah Fumenî”. *Fesname-i İlmi-Pejuheşi-i Tarihi İslam* 22/85, (1400), s. 104-105.

İkinci bölüm; Gîlân'da ki dönem olayları ve Sultan Hasan Han dönemi anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm; Hz. Ali'nin hilafet dönemleri ve dönem hadiseleri anlatılmıştır. Bu bölümün başka bir konusu ise Sultan Ahmed Han döneminde Gîlân'da yaşanan siyasi olaylardır. Ayrıca eserde Şah I. İsmail'in Gîlân'da bulunduğu dönemlerden de hatırı sayılır bir şekilde söz edilmiştir. Yapıtta Farsça ve Arapça birçok şiir işlenmiş olup dili ise oldukça ağırdır. Bu kitap ilkez Bernard Darn tarafından 1857 yılında Fransa'da yayınlamıştır.⁵⁰ İranlı müellif Âllâme-i Kazvinî ise söz konusu eserin Paris nüshasını 1922 yılında 65 frank ödeyerek satın almış ve esere bazı eklemeler yaparak çap etmiştir. Yapıt sonraki süreçlerde Menuçêhr Sitûdêh tarafından 1973 yılında Tahran'da tashihi yapılarak yayınlanmıştır.⁵¹

Tezkiretü'd-evlîya (Mezarat-ı Kirman)

Safevîler devrinde 925/1519 yılında yazılan *Tezkiretü'd-evlîya* veya *Mezarat-ı Kirman* isimli eser; Kirman şehrinin içtimai durumunun sunulmasından dolayı mahallî tarih yazıcılığı bağlamında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserin müellifi Saêd Mêhrabî Kirmanî, Şeyh Safiyüddîn Bahrezî ile Şeyh Burhâneddin Bahrezî'nin soyundandır.⁵² Müellif eserinde genel olarak Kirman'da yaşamış önemli ilmi ve dini şahsiyetlerin makberleri ile ziyaretgâhlarını anlatmış olup bu önemli zatların hayatları ile ilgili ise önemli malumatlar sunmuştur. Eserde ayrıca bu mezarlar ve türbeler ile ilgili bilgiler verilirken yer yer devrin siyasi ve sosyal durumları da sunulmuştur. Söz konusu eserin yazması merhum Şuaü'l Mülk-i Şirazî Kütüphanesi'nde mevcut olup toplamda 162 varaktan müteşekkil olup nestalik hatı ile yazılmıştır.⁵³

Şerefname (Münşeat)

Şerefname veya bir diğer ismi ile Münşeat olan eser, Ruhullah Lari-i Şirazî (Fetûhî) tarafından XVI. yüzyılda bir münşeat mecmuası olarak yazılmıştır. Bu eser Şerefhan-ı Bitlisi'nin 1597 yılında kaleme almış

⁵⁰ Pekol, a.g.m, s. 101.

⁵¹ Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahicî, *Târîh-i Hanî*, Tahran, (1352), s. 1-425.

⁵² Sevakıb, a.g.m, s. 16.

⁵³ Saêd Mêhrabî Kirmanî, *Tezkiretü'd-evliya (Mezarat-ı Kirman)*, Tahran, (1330), s. Divom, Hüvdehom, 1-198.

olduğu Şerefname ile karıştırılmamalıdır. Yapıt, genel olarak Fars ve Loristan bölgelerinin resmi yazışmalarını konu etmekle beraber bu bölgelerin tarihi ve coğrafyası ile ilgili de önemli malumatlar sunmaktadır. Eserde genel olarak İbrahim Bey-i Topçubaşı (İbrahim Bey-i Zülkadir) (947/1540-41-962/1554-55), Şah Veli Sultan-ı Zülkadir (Veli Bey-i Tatioğlu), (966/1558-59-978/1570-71) ve Veli Sultan-ı Külhancı-yı Zülkadir Bey'in (978/1570-71-985/1577-78) Fars bölgesindeki hakimiyet dönemleri içerisinde; resmi mektuplar, fermanlar, ahkâmlar ve dilekçeler sunulmuştur.⁵⁴ Yapıt ayrıca h. XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan Fars ve Loristan bölgelerinin sosyal, siyasi ve kültürel durumları ile ilgili önemli bilgileri havidir.⁵⁵

Ruhullah Lari-i Şirazî, yapıtını oğlu Şeref lakablı Ali Bey için kaleme aldığından esere *Şerefname* ismini vermiştir.⁵⁶ Müellif eserin yazımı hususunda Hâce Mahmud-u Gâvân'dan oldukça etkilenmiştir. Söz konusu eser bir mukadime, beş makale ve bir hatimeden müteşekkil olup bölümleri şöyledir;

- Mukadime bölümü; Mektupların imla adabına yer verilmiştir.
- Birinci makale; Dilekçelerin yazılış usullerinin yanı sıra 12 resmi mektupdan söz edilmiştir.
- İkinci makale; 26 resmi mektup sunulup bunların muhtevasından söz edilmiştir.
- Üçüncü makale; İkinci makalenin devamı olarak 33 mektuptan daha söz edilmiştir.
- Dördüncü makale; Resmi yazışmalardan 14 mektup sunulmuştur.
- Beşinci makale; 7 resmi mektuptan müteşekkildir.⁵⁷

Söz konusu eserin farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Tahran Meclis Kütüphanesi nr. 8637'de mahfuzdur.⁵⁸ Şerefname (Münşeât) isimli eserin tashih işlemi,

⁵⁴ Sevakıb, a.g.m, s. 20.

⁵⁵ Müctebî Dirayetî, *Fihristegân-ı Nüskheha-i Kheti-i İnan (Fenha)*, Müctebî Dirayetî (Ed), Tahran, (1391), s. 21/20.

⁵⁶ Sevakıb, a.g.m, s. 20.

⁵⁷ Dirayetî, a.g.e, 21/20.

⁵⁸ Rûhullah Münşî Lari Şirazî (Fetuhî), *Münşeât (Şerefname)*, Tahran: Kitabhane-i Meclis-i Şûrâ-i Milli, Nr. 8637, v. 1-169.

Muhammed Bağır Vesûkî, Khedice Êllâmî ve Menuçhêr İzzed Pênah tarafından Tahran'da yapılmıştır.⁵⁹

Târîh-i Selçukyanî-i Kirmân

Târîh-i Selçukyanî Kirmân isimli yapıt Muhammed bin İbrahim tarafından ve 1025/1616-17 senesi dolaylarında kaleme alınmıştır.⁶⁰ Müellif eserinde kullanmış olduğu birçok malumatı m. XII. ve XIII. yüzyıllarda yaşayan Efza ul-Dîn ebû Hamid Kirmanî'nin kaleme almış olduğu ancak günümüze ulaşamayan *Badaü'l Zamân fi vaka-i Kirman* isimli eserden yapmıştır.⁶¹ Dolayısıyla eser taklid kitap formunda tahrir edilmiştir. Yapıt, genel olarak 467/1074-75 ile 619/1222-23 tarih aralığında bilgiler sunmuş olup ana muhtevasını ise Kirman Selçukluları oluşturmaktadır. Eserin müellifi Muhammed bin İbrahim yapıtta soyunun Kirman Selçuklularına dayandığını ve "Hâbis" sadatından olduğunu vurgulamıştır. Müellif bu cümleden ecdadının tarihini kaleme almak istediğini yazmıştır.⁶² Târîh-i Selçukyanî Kirman isimli eser ilk olarak Martinus Theodorus Houtsma tarafından 1886 yılında *Recueil de Textes Relatifs à l'histoire des Seldjucides* ismiyle çap edilmiştir.⁶³ Muhammed İbrahim Bastanî-i Parizî ise 1964 yılında söz konusu eseri *Selçukîyan ve Oğuz Der Kirman* ismiyle Tahran'da çap etmiştir.⁶⁴

İhyâü'l-Mülûk

Eser, Sîstan mahallî hanedanlığının şehzadelerinden olan Melik Şah Hüseyin bin Melik Gıyâseddin Muhammed bin Şah Mahmud-u Sîstanî'ye aittir. Yazar, eserini 1027/1617-18 yılları arasında kaleme almıştır.⁶⁵ Müellif, Sîstan tarihini çok eski dönemlerden başlatarak kendi dönemine kadar getirmektedir.⁶⁶ Söz konusu eser üç bölüm bir mukaddime ve bir hatimeden müteşekkildir. Mukaddime bölümünde dönemin alimleri,

⁵⁹ Dirayetî, *a.g.e.*, s. 21/20

⁶⁰ Sevakıb, a.g.m, s. 16.

⁶¹ Mehmet Altay Köymen, "Kirman Selçukluları Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, (1943), s. 127-134.

⁶² Sevakıb, a.g.m, s. 16, 28.

⁶³ Cengiz Kallek, "Houtsma, Martinus Theodorus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1998), 18/257-258.

⁶⁴ Sevakıb, a.g.m, s. 16.

⁶⁵ Melik Şah Hüseyin-i Sîstanî, *İhyâü'l-Mülûk*, Tahran, (1344), s. 21.

⁶⁶ Sevakıb, *a.g.e.*, s. 99.

hadisçileri ve Sîstan Meliklerinin nesebleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Eserin birinci bölümünde Sîstan'ın İslam öncesi tarihinden söz edilip bu dönem de yaşayan İran şahlarına önemli ölçüde yer verilmiştir. Yapıtın ikinci bölümünde ise İslam devrinde Sîstan bölgesi anlatılmıştır. Bu bölümde Saffârîlerin Sîstan Hükümetinden (861-1003) söz edilip Ya'küb b. Leys es-saffârî'nin (ö.879) Sîstan hakimliğine ise önemli ölçüde yer verilmiştir. Eserin üçüncü bölümünde ise Sîstan hakimlerinden Melik Kutbüddîn Muhammed (ö.1419-20) döneminden başlayarak 1618 yılına kadar olan Sîstan tarihinden söz edilmiştir. Kitabın sonuç bölümünde ise XVII. yüzyılın ilk senelerinde Sîstan'da vuku bulan hadiseler anlatılmıştır. Söz konusu eserin bir nüshası 1853-54 yılında Fransız Arthur de Gobineau (1816-1882) için satın alınmış ve bu tarihte İran dışına çıkartılmıştır. Söz konusu nüsha günümüzde Londra Britanya Müzesi Or. 2779'da kayıtlı olup yazmanın bir foto filmi ise 1923 yılında Allâme Muhammed Kazvinî tarafından Tahran'a getirilmiştir. Getirilen bu foto film günümüzde halen Tahran Mili Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Söz konusu eseri Melikü'ş-şuarâ Bahar 1935 yılında tab etmiştir. Daha sonra Menuçêhr Sitûdêh 1965 yılında eserin tashini yapmıştır.⁶⁷

Târîh-i Gilân

Târîh-i Gilân isimli eserin müellifi Abdülfettâh Fumenî olup müellifin hayatı ile ilgi çok fazla malumat bulunmamaktadır. Ancak Gilân'da doğup burada vefat ettiği bilinmektedir. Şah I. Abbas, 1021/1612-13 yılında Safevî Devleti için çalışan birçok ilim adamını görevden almış ve yerlerine ise yeni atamalar yapmıştır. Böylelikle görevden alınan ilim adamlarının yerleri boşalmıştır. Bu minvalde Şah, Fumenî'nin de aralarında bulunduğu üç kişiyi Gilân bölgesinin 14 yıllık mali durumunun belirlenmesi için görevlendirmiştir. Böylelikle Fumenî, Gilân'a gitmiş ve burada kendisine tevdi edilen görevi icra etmiştir. Fumenî, Gilân'da bulunduğu dönemlerde Adil Şah-ı Gilânî (Gârip Şah) Safevî Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Müellif böylelikle 1037/1627-28 yılında Irak bölgesine geçmiş ancak daha sonra Irak'tan Fumenî bölgesine geri dönünce Gilân'ın 923/1517 - 1037/1628 tarih aralığını kapsayan Târîh-i Gilân isimli eserini kaleme almıştır.⁶⁸ Eser Gilân'ın şehir tarihinin yanı

⁶⁷ Melik Şah Hüseyinî-i Sîstanî, *a.g.e.*, s. 19-22.

⁶⁸ Şûrmic, a.e.m, s. 105-106.

sıra burada cereyan eden birçok siyasi olayı havidir. Söz konusu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Gîlân bölgesinde hüküm sürmüş İshakîye hanedanlığının yanı sıra burada hakimiyet kurmuş birçok hanedanlığa yer verilmiştir. Yapıtın ikinci bölümünde ise; Al-Keya hanedanlarından Han Ahmed Han, Şah Cemşid Han'ın çocukları, Emir Siyaveş Han'ın öldürülmesi olayı ve Astara hakimi Emir Hamza Han-Taliş'in isyanı gibi konular sunulmuştur. Bu bölüm genel olarak Şah I. Abbas döneminde Gîlân'da vuku bulan hadiseleri kapsamaktadır. Müellif ayrıca Safevîler döneminde Gîlân'da mevcut örf ve adetlere de önemli ölçüde yer ayırmıştır.⁶⁹ Söz konusu eser Menuçêhr Sitûdêh tarafından 1970 yılında yayınlanmıştır.⁷⁰

Târîh-i Mâzenderân

Molla Şeyh Ali Gîlânî tarafından 1044/1634-35 yılında kaleme alınan bu eser genel olarak İran'ın kuzey bölgesinde yer alan Mâzenderân bölgesinin tarihini şamildir. Müellif 969/1561-62 yılında Mâzenderân'da dünyaya gelmiş olup kendi deyimiyle tarihçiliğe ilk olarak 1044/1634-35 yılında yani 75 yaşındayken bu eser ile başlamıştır. Hacı Muhammed Ali Eşrefî el-Mâzenderânî, Molla Şeyh Ali Gîlânî'den Mâzenderân ve Gîlân bölgesini anlatan geniş kapsamlı bir eser kaleme almasını istemiş ve Gîlân'de bu talep doğrultusunda söz konusu eserini yazmıştır.⁷¹

Târîh-i Mâzenderân, sade bir dil ile kaleme alınmış bir yapıt olup muhteva olarak ise Mâzenderân bölgesinde cereyan eden olayları içermektedir. Eserde genel olarak insanın yaratılışı, Mâzenderân bölgesinin; hududları, tarihi ve yerel hanedanlıkları konu edinmiştir. Müellif eserini Hacı Muhammed Ali Eşrefî el-Mâzenderânî'nin oğluna atfetmiştir. Bu eser, Şah I. Abbas döneminde kaleme alınmış önemli bir mahallî tarih örneğidir. Yapıtın kaleme alındığı dönemlerde İran'da mahallî hanedanlıklar yavaş yavaş ortadan kalkmış ve bu cümleden Mâzenderân da tıpkı Fars, Horasan ve Azerbaycan bölgeleri gibi merkezi hükümete bağlanmıştır. Molla Şeyh Ali Gîlânî, Şah I Abbas döneminde gerçekleşen bu geçiş dönemine bizzat tanık olmuştur. Söz konusu eserin

⁶⁹ Sevakıb, *a.g.e*, s. 93-94.

⁷⁰ Çetin - Dilek, *a.g.e*, s. 67.

⁷¹ Azîzyân, *a.g.m*, s. 347-348.

günümüzde iki nüshası mevcut olup bu nüshalardan biri Kum Âyettullah Seyyid Şehabeddin Mer'âşî Kütüphanesi'nde diğeri ise Tahran Melik Milli Kütüphanesi'nde mahfuzdur. Menuçêhr Sitûdêh, eserin Kum Âyettullah Seyyid Şehabeddin Mer'âşî Kütüphanesi'nde bulunan nüshasına ulaşamadığını ancak Melik Kütüphanesi'nde mevcut nüshaya ulaştığını ve bu nüshanın burada nr. 6281'de kayıtlı olduğunu vurgulamıştır. Sitûdê, 1973 yılında söz konusu nüshanın tashihi yapmıştır.⁷²

Girk patmut`eants (Tarih Kitabı, Vakâyi-i Sinîn)

Safevîler döneminde Ermeni tarihçiler tarafından kaleme alınan birçok eser mevcut olup bu yapıtlar genel olarak Ermeni halkının Safevî dönemi tarihini şamildir. Bu eserlerden Arakel Davrizhetsi (ö.1670) (Arakel Tebrizî) isimli keşişin 1662 yılında kaleme almış olduğu *Girk' patmut`eants'* diğer adıyla *Tarih Kitabı* veya Farsça olarak *Vakâyi-i Sinîn* adlı eseri Ermenilerin 1602-1662-64? yılları arasındaki Safevîler hakimiyeti altında ki tarihleri ile ilgili malumatlar sunmaktadır. Müellif söz konusu eserinde Osmanlı ve Safevîler ile ilgili önemli sosyal ve mali bilgiler de sunmuştur.⁷³ Arakel Tebrizî kitabında; Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında vuku bulan savaşlar neticesinde Ermenistan ve komşu ülke halklarının oldukça olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Tebrizî, Osmanlı ve Safevî yönetimi altında bulunan Ermenilerin burada yaşadıkları sorunları ve sıkıntılara ise geniş ölçüde yer vermiştir. Bu cümleden; İstanbul'da ki Ermeni toplumu etkileyen iç problemler, Celalî isyanlarının yaratmış olduğu tahribatlar, Osmanlı ve Safevîlerin koymuş olduğu fahiş vergiler neticesinde Ermeni toplumunun yaşamış olduğu sıkıntılar ve Osmanlı ile İran sultanlarının soy ağaçlarına yer verilmiştir. Eserde ayrıca Ermenistan'da bulunan manastır ve kiliselerin yanı sıra Ermenistan'ın kültürel ve edebi durumu ile ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra XVII. yüzyılda meydana gelen Van ve Tebriz depremleri ile İstanbul'da gerçekleşen büyük yangın ile ilgili de önemli bilgiler mevcut olup Yahudiler ve Sebetay Sevi ile ilgili de önemli bilgiler barındırmaktadır. Söz konusu eser 1669 yılında Ermenice olarak Amsterdam'da basılmıştır. Eserin ikinci ve üçüncü baskıları ise

⁷² Molla Şeyh Ali Gilânî, *Târîh-i Mâzenderân*, Tahran, (1352), s. Mukaddime:1-16, 1-142: Sevakıb, a.g.m, s. 12-13.

⁷³ Sevakıb, a.g.e, s. 103-104.

1884 ve 1896 yıllarında Vağarşapat-Etchmiadzin’de yayımlanmıştır.⁷⁴ Son olarak yapıtı George A. Bournoutia, *Book of History* adıyla 2005 ile 2010 yıllarında California-Costa Meza’da İngilizceye çevirmiştir.⁷⁵

Târîh-i Mîr Timur (Târîh-i Hanedan-ı Mer’âşî-i Mâzenderân)

Târîh-i Mîr Timur veya diğer adıyla Târîh-i Hanedan-ı Mer’âşî-i Mâzenderân isimli eser Safevî çağıının önemli müelliflerinden Mîr Timur Mer’âşî’ye aittir. Müellif Mâzenderân bölgesini de bir dönem yöneten Mer’âşî (Mar’âşî) hanedanına mensup olup Seyyîd Kıvâmüddîn Mer’âşî’nin ise torunlarından.⁷⁶ Mîr Seyyîd Zahrüddîn bin Nasîrüddîn Mer’âşî’ye ait olan *Târîh-i Taberistan ve Rûyan Mâzenderân* isimli kroniğin ön söz kısmında Âyetullah Şehâbeddin Mer’âşî-yi Necefî gibi bazı önemli şahsiyetler değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Âyetullah Şehâbeddin Mer’âşî-yi Necefî burada ailesinin şeceresini vermiş ve Mer’âşîlerin soyunun Ebî’l Hasan Ali el-Mer’âşî’ye dayandığını belirtip bu zatın mezarının ise Maraş şehrinde olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷ Bazı kaynaklarda ise bu zatın isminin Ali bin Abdullah Tâlebî el-Mer’âşî olduğu ve Mer’âşîlerin Hüseyinî sâdâtından sayıldıkları vurgulanmıştır. Ali bin Abdullah Tâlebî el-Mer’âşî hicri 251 yılında Dai Kebir Hasan bin Zeyd’in müritlerinden olup hicri 300’lü yıllarda devrin hakimleri tarafından kendisine Suriye ve Türkiye sınırlarında bulunan Maraş bölgesinin hakimliği verilmiştir.⁷⁸ Bazı bilgilerde ise söz konusu Mer’âş/Maraş bölgesinin Musul civarında bulunduğunu başka bir görüşe göre ise Mer’âş/Maraş isminin bir kale adı olduğu ve Ermenistan ile Diyarbakır arasında vaki olduğu belirtilmiştir. Neticede Mer’âşiler tarihsel süreç içerisinde birçok kola ayrılmış ve İran’ın önemli bölgelerine göç etmişlerdir. Bu hanedanlık özellikle h. VIII. ve X. yüzyıllarda Mâzenderân, İsfahan, Şüşter ve Kazvinde Mer’âşî/Mar’âşî

⁷⁴ Encyclopædia Iranica, (Arak’el of Tabriz) www.iranicaonline.org (Erişim 20 Haziran 2024).

⁷⁵ Arak’el of Tabriz, *a.g.e*, s. 1-636: Chicago University (CU), “Zakaria of Kanaker”, (Erişim 20 Haziran 2024).

⁷⁶ Sevakib, a.g.m, s. 13.

⁷⁷ Mîr Seyyîd Zahrüddîn bin Nasîrüddîn Mer’âşî, *Târîh-i Taberistan ve Rûyan Mâzenderân*, Tahran, (1345), s. Mukaddime: Çihêl.

⁷⁸ Habîbullah MÊhduyî, *Heyat-ı Siyasi, İctimai, Mezhebi ve Ferhengi Hanedan-ı Mer’âşî, Ez Zûhur Ta Sûkut-ı Safeviye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kazvin 1395, s. 16-17.

hanedanlıkları olarak ta bilinen mahallî hükümetler kurmuşlardır.⁷⁹ Mer'aşilerin soyu on iki imamlardan İmam Seccad'a ve oradan ise Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Şî mezhebine tabi olan Mer'aşî hanedanlığının bazı önemli şahsiyetleri şöyledir; Mîr Kıvâmüddin Mer'aşî, Kadı Nurullah Şüşterî, Mîr Necmeddin Mahmud Mer'aşî Şüşterî, Mirza Muhammed Davud Mer'aşî Safevî ve Âyetullah Seyid Şehâbeddin Mer'aşî Necefî'dir.⁸⁰ Yukarıda beyan edilen bilgiler ışığında, İran'ın önemli bölgelerinde hükümetler kuran Mer'aşî/Mar'aşî hanedanlığının anavatanlarının günümüzde Türkiye sınırları dahilinde bulunan Kahraman Maraş şehri olduğu ve Mer'aşî/Mar'aşî kelimesinin buradan türemiş olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak göze çarpmaktadır.

Mer'aşî hanedanlığı ile ilgili günümüze ulaşan iki eser mevcut olup bunlardan ilki Mir Zahir al-Dîn Mer'aşî'nin kaleme almış olduğu *Târîh-i Taberistan ve Rûyan ve Mâzenderân* isimli eserdir. Bu eserin önemli bir kısmı Seyyîd Kıvâmüddin Mer'aşî ile Mer'aşî hanedanlığına ayrılmıştır. Müellif, Mer'aşî hanedanlığını 881/1476-77 yılına kadar olan 121 yıllık sürecini kaleme almıştır. Mir Timur Mer'aşî ise, Mir Zahir al-Dîn Mer'aşî'nin kaleme almış olduğu *Târîh-i Taberistan ve Rûyan ve Mâzenderân* isimli eseri 881/1476-77 yılından 1075/1664-65 yılına kadar getirmiştir. Eserin kahir ekseriyeti İran'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş olan Mer'aşî hanedanlığı tarihini havidir. Yapıtta İran'ın Kuzey bölgeleri de hatırı sayılır ölçüde tanıtılmıştır. Eserin üzerinde müellif Mîr Timur'un oğlu olan Ebû Tarab Bey tarafından *Târîh-i Mîr Timur Aliyyü'l-râhman* yazılmıştır. Yapıtın günümüzdeki tek nüshası Yezd Vezirî Kütüphanesinde mahfuzdur. Ancak yazmanın bir foto filmi daha sonraları Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesine ulaştırılmıştır. Bu önemli eserin tashih işlemini Menuçêhr Sitüdêh 1977 yılında gerçekleştirmiştir.⁸¹

Hulâşatü't-Buldan

Eserin Müellifi, Safiyyüddîn Muhammed bin Muhammed Haşim Hüseyînî Kummî, Hulâşatü't tevârih ve Gülistân-ı Hüner gibi eserlerin de

⁷⁹ Mesud Veli Êreb, "Sâdât-ı Mer'aşî-i Şüşter Der Esr-ı Timuryan ve Safevîyân", *Tarihname-i Harezmi - Fezlname-i İlmî – Tekhesüsî*, 3, Payiz 1394, s. 156.

⁸⁰ Mêhduyî, *a.g.t.*, s. 17-18.

⁸¹ Mîr Timur Mer'aşî, *Târîh-i Mîr Timur (Târîh-i Hanedan-ı Mer'aşî-i Mâzenderân)*. Tahran, (1364), s. Mukaddime, 9-11.

yazarı olan Kadı Ahmed Kummî'nin (ö.1606) torunudur. Müellif Hulâşatü't-buldan isimli şehir tarihi mahiyetli yapıtını 1079/1668-69 yılında kaleme almıştır. Bu eser Şîî tarihi için oldukça değerli bir kaynaktır. Müellif bu yapıtında genel olarak Şîî mezhebi için önemli sayılan; Kum, Mekke, Medine, Abe,⁸² Kaşan, Kûfe, Kerbela ve Necef'in şehir tarihlerini ve bu şehirlerin coğrafyaları ile ilgili malumatlar sunmuştur. Ancak Müellifin hakkında derinlemesine bilgiler sunduğu şehir ise Kum Şehridir. Söz konusu eser sekiz bölümden müteşekkil olup yukarıda söz edilen şehirlerin herbiri bir bölüm başlığı altında kaleme alınmıştır. Müellif yapıtın başında Meşhed şehri ile ilgili özel bir bölüm oluşturduğunu ve onuncu bölümde paylaşım yaptığını vurgulasa da eserin hali hazır günümüze ulaşan nüshalarında bu bölüm mevcut değildir. Bu bilgiler dışında kitapta, Şîî inancı için önem arz eden Gadîr-i Hum hadisesi ile ilgili birçok bilgi mevcuttur. Eser kendisinden önce yazılan birçok esere ise atıfta bulunmuştur. Yapıtın bir nüshası Britanya Müzesi Qr.8375 numarada mahfuzdur. Söz konusu eser Müderris Tabatabai tarafından 1396 yılında Kum'da neşredilmiştir.⁸³

Cami'i Müfidî

Cami'i Müfidî isimli eser, Muhammed Müfid Müstevfî Bafkî olarak ta bilinen Muhammed Müfid bin Necmeddîn Mahmud bin Habîbullah Yezdî tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin kesin doğum tarihi bilinmemekle beraber bir diğer eseri olan *Mecâlis-i Mülûk* isimli yapıtını ise 1052/1642-43 yılında kaleme almıştır. Müstevfî, 1077/1666-67 yılından itibaren dört yıl boyunca Yezd şehrinin hazinedarlığını üstlenmiştir. Bu görevi neticesinde Müstevfî lakabı ile ünlenmiştir. Bu cümleden müellifin XVII. yüzyılda dünyaya geldiği ve yetmişli yaşlarda vefat ettiği tahmin edilmektedir. Eser, Safevîlerin emri ile kaleme alınmış olup Safevîler ve Şah Süleyman'dan ise önemli ölçüde söz etmiştir. Müstevfî, söz konusu eserinin ilk cildini 1079/1668-69 yılında yazmaya başlamıştır. Bu ciltte toplamda yedi makale mevcut olup Makedonyalı İskender döneminden Cihan Şah-ı Karakoyunlu (1438-

⁸² Abha?

⁸³ Safiyüddîn Muhammed Kummî, *Hulâşatü't-buldan*, Kum, (1396), s. 1-319.

1467) dönemine kadar olan Yezd tarihi anlatılmıştır.⁸⁴ Söz konusu eserin birinci cildinde yer alan yedi makale şöyledir;

Birinci makale; Makedonyalı İskender devri Yezd tarihi sunulmuştur.

İkinci makale; Sasaniler devrinde Yezd şehrinin sınırları ve bu sınırlar dahilindeki kasabalar tanıtılmıştır.

Üçüncü makale; Emevîler ve Abbâsîler devrinden Selçuklular dönemine kadar olan Yezd tarihi anlatılmıştır.

Dördüncü Makale; Sultan Celaleddîn Melikşah devrinde Yezd'de vuku bulan olaylar beyan edilmiştir.

Beşinci makale; Atabeyler devri Yezd tarihi sunulmuştur.

Altıncı makale; Muzafferîler ve Emir Timur'un ilk dönemleri anlatılmıştır.

Yedinci makale; Emir Timur dönemi anlatılmıştır.⁸⁵

Cami'i Müfidî adlı eserin ikinci cildi ise Karakoyunlu Cihan Şah (1467) döneminden başlanarak Şah Süleyman-ı Safevîye (ö.1694) devrine kadar olan Yezd tarihini havidir. Söz konusu cildin üzerinde Şah Süleyman'ın ismi yer almış olup İskender Bey-i Türkmen'in *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Abbâsî* isimli eserinden ise birçok alıntı yapılmıştır. Yapıtın üçüncü cildinde ise Cami'i Müfidî'nin en önemli cildi olup Yezd'de bulunan aşiretler ve şairler önemli ölçüde tanıtılmıştır. Bu cild 1082/1671-72 ile 1090/1679-80 yılları arasında yazılmış olup toplamda beş makale ve bir hatimedden müteşekkildir.⁸⁶ Bu cildin kısımları ise şöyledir;

Birinci makale; Vizirler, müstevfîler, minbaşılar ve yüzbaşılardan söz edilmiştir.

İkinci makale; Hakimler, tabibler ve şairler konu edinmiştir.

Üçüncü makale; Aşiretler ve imamzadelerden söz edilmiştir.

⁸⁴ Zeynelî - Pîrmuradîyan, a.g.m, s. 114-116.

⁸⁵ Peyam Şemseddîn, "Derengî Ber Negereş ve Nigareş-i Muhammed Müfid Müstevfi Bafkî Der Cami'i Müfidî", *Feslnama-i Ferhengî İctimai Ferhengê Yezd*, 2/5, (1399), s. 82.

⁸⁶ Zeynelî - Pîrmuradîyan, a.g.m, s. 114.116.

Dördüncü makale; Yezd'de bulunan akarsular, hankahlar, mescidler, medreseler, ziyaretgâhlar ve ribâtlar tanıtılmıştır.

Beşinci makale; Yezd'de vuku bulunan olayların yanı sıra müellif kendi durumu ile ilgili bilgiler paylaşmıştır.⁸⁷

Cami'i Müfidî, Yezd tarih ve coğrafyasını anlama hususunda önemli bir kaynaktır. Eserin yazıldığı dönemde Yezd şehrinde 17 mahalle mevcut olup müellif bu mahalleleri bizzat inceleyip burada bulunan cami, medrese ve doğa harikalarına eserinde önemli ölçüde yer vermiştir. Söz konusu eser, Zerdüştlük inancı ile Yezd'de bulunan Zerdüş t mabedlerinden de hatırı sayılır bir ölçüde bahsetmiştir.⁸⁸

Eserin birinci cildinin günümüze ulaşan tek bir nüshası mevcut olup bu nüsha Paris Milli Kütüphanesi nr. 103'te kayıtlıdır. Yapıtın ikinci cildi ise Britanya Müzesi Or.1963 numarada kayıtlı olup bir başka nüshası ise Hindistan Haydarâbâd Salarceng Kütüphanesi'nde mahfuzdur. Eserin üçüncü cildinin ise yaklaşık olarak yirmi nüshası dünyanın farklı kütüphanelerinde perakende olarak yayılmıştır.⁸⁹

Riyâzü'l Firdevs-i Hânî

Muhammed Mîrek bin Mesûd el-Hüseynî Münşî tarafından 1082/1671-72 yılında kaleme alınan eser İran'ın güneyinde yer alan Hûzistan, Kohgiluye ve Fars bölgelerinin şehir tarihlerini konu edinmiştir. Muhammed Mîrek, Kohgiluye Beylerbeyi Muhammed Zaman'a yakın durmuştur. Böylelikle müellif Muhammed Zaman'ın Münşii olmuştur. Söz konusu eser bir giriş, on iki bölüm, yirmi dört alt başlık ve bir hatimeden müteşekkil olup İslam öncesi İran tarihinden başlayıp Şah Süleyman-ı Safevîye (ö.1694) dönemine kadar sürmektedir.⁹⁰ Riyâzü'l Firdevs'de, Hûzistan, Kohgiluye ve Fars bölgeleri tarihinin yanı sıra umumi İran tarihi de ele alınmıştır.⁹¹ Eserin mukadime bölümünde; söz konusu bölgelerin coğrafyaları anlatılmıştır. Kitabın

⁸⁷ Şemseddîn, a.g.m, s. 84.

⁸⁸ Zeynelî - Pîrmuradîyan, a.g.m, s. 116.

⁸⁹ Şemseddîn, a.g.m, s. 84.

⁹⁰ Sevakib, a.g.m, s. 19-20.

⁹¹ Sevakib, a.g.e, s. 100.

sonuç kısmında ise zikredilen bölgelerde yaşayan edip, şair ve alimlerden söz edilmiştir.⁹²

Târîh-i Zakeria-i Şemmas

Yapıt, Zakaria Le Diacre (Zakaria of Kanaker) (1627-1699) isimli Ermeni bir tarihçi tarafından kaleme alınmıştır (ottomanhistorians.uchicago.edu). Söz konusu eser, İran'ın kuzey batı bölgesinde yaşanmış olayları içermekte olup burada yaşayan Ermeniler ile ilgili ise önemli bilgileri havidir.⁹³ Müellif söz konusu eserin önemli bölümlerini efsanevi hikayeler bağlamında sunmuş olup bu hikayelerin ve olayların bazılarını büyük annesinden duyduğunu bazılarını ise bizzat tanık olduğu vurgulamıştır. Yapıtta ayrıca Safevî şahları ile ilgili birçok olumsuz rivayet de mevcuttur. Müellif bu minvalde Şah Süleyman'ı anlatığı bölümünde onu; Annesi, kız kardeşi ve oğlunu öldürmekle suçlamıştır.⁹⁴ Eser aynı zamanda Sabetay Sevi Hareketi hakkında bilgi veren birkaç kaynaktan biridir. Bu önemli mahallî tarih numunesi, Brosset tarafından 1876 yılında St. Petersburg'da Fransızcaya, M. Darbinian-Melikian tarafından ise 1969 yılında Moskova'da Rusçaya çevrilmiştir. Bu yapıt son olarak 2004 yılında G. Bournoutian tarafından Californiya-Costa Mesa'da İngilizceye çevrilmiştir.⁹⁵

Tezkire-i Safevîye-i Kirman

Tezkire-i Safevîye-i Kirman isimli eser Mir Muhammed Said Meşizî (Berdesirî) tarafından kaleme alınmış olup genel olarak Safevîlerin son dönemlerinde Kirman'da gerçekleşen siyasi olayları kapsamaktadır.⁹⁶ Mir Muhammed Said Meşizî, Kirman'da yaklaşık olarak 50 yıl bulunmuş ve bu süre zarfında buradaki mahallî hakim ve vezirlerin münşiliğini yapmıştır. Meşizî, bu göreve 1672 yılında Kirman'da Safevîleri temsilen bulunan vezirin münşiliğini yaparak başlamıştır. İranlı tarihçi Cihanbahş Sevakıb, müellifin doğumunun muhtemelen 1633 yılı olduğunu ölümünün ise XVII. yüzyılın sonlarında olduğunu yazmıştır. Meşizî, Tezkire-i Safevîye-i Kirman adlı eserini münşiliği esnasında kaleme almış

⁹² Sevakıb, a.g.m, s. 20.

⁹³ Çetin - Dilek, a.g.e, s. 68.

⁹⁴ Sevakıb, a.g.e, s. 104-105.

⁹⁵ Chicago University (CU), "Zakaria of Kanaker", (Erişim 20 Haziran 2024).

⁹⁶ Çetin - Dilek, a.g.e, s. 67.

olup yapıtın kahir ekseriyetini ise 1672-1692 yılları arasında yazmıştır. Müellif bu eserinde genel olarak şehrin siyasi yapısı ile ilgili bilgiler sunmuştur. Ayrıca Kirman'ın siyasi tarihinin yanı sıra birçok sosyal konular ve şehirde icra edilen geleneksel sporlarla ilgili de teferruatlı bilgiler sunulmuştur.⁹⁷ Müellif eserinin siyasi olaylarını anlattığı bölümlerde bu hadiselerin vuku bulduğu tarihleri ise özenle vermiştir. Bu yapıt Bastanî-i Parizî tarafından 1990 yılında Tahran'da neşredilmiştir.⁹⁸

Sonuç

Safevîler, 1501 yılında Şah I. İsmail tarafından Şîî mezhebi temelinde merkezi bir devlet olarak kurulmuştur. Böylece İran coğrafyasında Şîîlik hızla yayılmıştır. Ancak yeni kurulan bu devletin siyasi, sosyal ve kültürel olarak hakim olması ise hemen gerçekleşmemiştir. İran'da Şîî otokratik bir devletin kurulması neticesinde bazı ilim erbabı şahsiyetler buralardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler neticesinde Safevîlerin ilk dönemine dair eserler sınırlı kalmış ancak daha sonraki süreçlerde birçok müellif tarafından önemli eserler kaleme alınmıştır.

Safevî Devleti, tarih yazımı bağlamında; Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlerin mirasını devralarak şekillenmiştir. Bu nedenle Safevî devri müellifleri, bu mirasın etkisiyle kendi dönemlerini yazarken geçmiş tarih yazım geleneğini sürdürmüşlerdir. Çalışmanın temel konusunu oluşturan Safevî devri mahallî tarih yazıcılığı geleneği de Safevîlerin kurulması ile beraber birçok müellifin ilgisini çekmiştir. Safevî öncesi İran'da birçok mahallî hanedanlık bulunmakta olup bu yerel hanedanlıkların tarihleri devrin müellifleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu gelenek Safevîler döneminde de sürmüş olup henüz devletin ilk yüzyılı olan XVI. yüzyılda birçok mahallî tarih kitapları telif edilmiştir. Safevîler devrinde İran coğrafyası dahilinde perakende olarak yayılan birçok mahallî hanedanlık bulunmaktaydı. Buralarda yaşayan ve genellikle mahallî hanedanlıklara mensup kişiler tarafından bu bölgelerin tarihleri kaleme alınmıştır. Bazen de Merkezi Safevî Devleti tarafından gönderilen bürokratlar

⁹⁷ Sevakıb, *a.g.e*, s. 95.

⁹⁸ Mir Muhammed Said Meşizî (Berdesirî), *Tezkire-i Safevîye-i Kirman*, Tahran, 1369, s. 1-769.

tarafından yerel hanedanlıkların tarihi yazılmıştır. Kaleme alınan bu yapıtların önemli bir kısmı burada hüküm süren hanedanlıkların hakimleri tarafından bir kısmı ise Safevî şah ve vezirleri tarafından sipariş üzerine yazılmışlardır.

Safevî devri yerel tarihleri içerik ve kapsam bakımından sınırlıdır. Bu eserler çoğunlukla mahallî hakimlerin sülale tarihlerinin yanı sıra yazıldıkları bölgenin sosyal, kültürel ve iktisadi durumlarını sunmuşlardır. Ayrıca bu eserlerde merkezi hükümet ile mahallî hanedanlıkların ilişkilerine önemli ölçüde yer verilmiştir. Mahallî tarih müellifleri bir bölge ile sınırlı tarihleri sunarken genel olarak hakim bir anlatım sergilemişlerdir. Çünkü bu müellifler bildikleri ve buldukları sınırlı coğrafyaları anlatmışlardır. Bu anlatımlarda buralarda bizzat tanık oldukları olayları ve bu olayların geçtiği yerlerin isimlerini ise tam olarak vermeye gayret göstermişlerdir. Bu yazarlar eserlerini kaleme alırken kendilerinden önce yazılan mahallî tarih kitaplarına ise önemli ölçüde yer vermişlerdir. Bu durum, müelliflerin büyük bir birikimle eserlerini kaleme aldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

Aka, İsmail. "Mîrhând". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/156-157. Ankara:TDV Yayınları, 2020.

Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahicî. *Târîh-i Hanî*, Tahran 1352/1973.

Arak'el of Tabriz. *Book of History*, Costa Mesa-California 2010.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. "Safevi Tarih Yazıcılığı ve Safevi Çağı Kronikleri". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1, (2019), 143-164.

Azîzyân, Meryem, "Nigah-ı Be Tarih Nigari-i Mèhellî Der Dovre-i Safevî: Mûteâla-i Movrid-i Tarih Nigari-i Molla Şeyh Ali-yî Gîlânî Der Ketab-ı Târîh-i Mâzenderân". *Hemayeş-i Milli Tarih Nigari Der İran ve İslam*, ed. Şirzad Khezâî, 342-359. Bircend: Kitaphane-i Merkezî ve Merkezê neşr-i Daneşgah-ı Bircend, 1399/2020.

Başçı, Veysel. "Dunbulî Beyliği Tarihi ve Tarihi Kronikleri [XIII-XVIII. yy.]", *Kadim Akademi SBD*, 3/2. (2019), 63-114.

Çetin, Altan - Dilek, Kaan. *Safevi Tarihi* Ankara 2017.

Çetin, Osman. "İbn Zebâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/458. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Demir, Mustafa. "İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14/34, (2007), 255-273. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat665>

Dirayetî, Müctebî. *Fihristegân-ı Nüskheha-i Kheti-i İran (Fenha)*, Tahran 1391/2012.

Éreb, Mesud Veli. "Sâdât-ı Mer'âşî-i Şüşter Der Esr-ı Timuryan ve Safevîyân" *Tarihname-i Harezmi - Fezname-i İlmi – Tekhesusî*, 3, (Payız 1394/2015), 154-170.

Gedik, Ümit. "IX-X/XV-XVI Yy. İran Tarih Yazıcılığı", *Nüsha*, 17/45, (2017), 35-50. <https://doi.org/10.32330/nusha.351664>

Gündüz, Tufan, "Şah İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/253-255. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

İskender Bey Münşî-yi Türkmen. *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, 4/1, Ankara 2019.

Kallek, Cengiz. "Houtsma, Martinus Theodorus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1998

Köymen, Mehmet Altay. "Kirman Selçukluları Tarihi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, (1943), 127-134. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000000432

Matthee, Rudi. "Safevî İrânı Bir İmparatorluk Muydu?". Çev. İlker Külbilge. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (2017), 179-208. <https://doi.org/10.30517/cihannuma.373252>

MÊHDUYÎ, Habîbullah. *Heyat-ı Siyasi, İctimai, Mezhebi ve Ferhengi Hanedan-ı Mer'âşî, Ez Zûhur Ta Sûkut-ı Safeviye*, Yüksek Lisans Tezi, Kazvin 1395/2016.

Melik Şah Hüseyinî-i Sîstanî. *İhyâü'l-Mülûk*, Tahran 1344/1965.

Mir Muhammed Said Meşizî (Berdesirî). *Tezkire-i Safeviye-i Kirman*, Tahran 1369/1990.

Mîr Seyyîd Zahîrüddîn bin Nasîrüddîn Mer'âşî. *Târîh-i Taberistan ve Rûyan Mâzenderân*, Tahran 1345/1966.

Mîr Timur Mer'âşî. *Târîh-i Mîr Timur (Târîh-i Hanedan-ı Mer'âşî-i Mâzenderân)*. Tahran 1364/1985.

Molla Şeyh Ali Gîlânî. *Târîh-i Mâzenderân*, Tahran 1352/1973.

Nûzerî, İzzetullah. *Târîh-i İctimai-yi İran-Ez Ağaz Ta Meşrutiyet*. Tahran 1381/2002.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Tarih". 40/54-58. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011

Pekol, Fatih. "XVI. Yüzyılda Safevîler'de Tarih Yazıcılığı ve Bu Dönemde Kaleme Alınmış Eserler". *Anasay Dergisi*, 10, (Kasım 2019), 79-106. <https://doi.org/10.33404/anasay.650145>

Piyadeoğlu, Cihan. "Büyük Selçuklular (1040-1157) Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar", *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, İstanbul 2021.

Rûhullah Münşî Lari Şirazî (Fetuhî) *Münşeat (Şerefname)*. Tahran (?), Kitabhane-i Meclis-i Şûrâ-i Milli, 8637.

Saêd Mêhrabî Kirmanî. *Tezkiretü'd-evliya (Mezarat-ı Kirman)*, Tahran 1330/1951.

Safiyüddîn Muhammed Kummî. *Hulâşatü't-buldan*, Kum 1396/2017.

Savory, Roger, *İran Under The Safavids*, Newyork, 1980.

Sefetgûl, Mensur. "Tarih Nivisi Der İran Asrê Safevî (Salhayê 1038-1148 h.k)". *Feslname-i İlmi ve Pejuheşi-i Guruhê Tarih*, 1/1, (1388/2009), 65-84.

Sevakıb, Cihanbahş. "Berresi-i Caygâh ve Müellifhayı Tarih Nevisî-i Mahallî Esr Safevî". *Du Faslname-i Pejuheşname-i Tariha-i Mêhellî-i İran*, 1/2, (1392/2013) 6-29.

Sevakıb, Cihanbahş. *Târîh-i Nîgârî-yi Asre Safevî ve Şinakht-ı Menâbiğ ve Meâhiz*. Şiraz 1380/2001.

Spuler, Bertold. "Tekvinê Tarih Negarî Der İran", *Tarih Negarî Der İran*, Tercüme ve Tedvin. Yakup Ajend, Tahran, 1360/1981.

Sümer, Faruk. "Abbas I". 1/17-19. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". 2/270-274. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara 1976.

Şemseddîn, Peyam. "Derengî Ber Negereş ve Nigareş-i Muhammed Müfid Müstevfi Bafkî Der Cami'i Müfidî", *Feslnama-i Ferhengî İctimai Ferhengê Yezd*, 5, (1399/2020), 81-106.

Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul 1998.

Şürmic, Muhammed. "Berresi Mukayese-i Tarih Nigari-i Ali Lahicî ve Abdülfettah Fumenî". *Feslname-i İlmi-Pejuheşî-i Tarihi İslam*, 22/85, (1400/2021), 100-130.

Taşagıl, Ahmet. "Hüseyin Mirza". 19/1-2. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Taurî, İsmail - Gendomanî, Maksud Ali Sadık. "Tehavûlat Tarih Nigarî-i Mêhellî-i İran Der Dovreyê Selçûkî", *Pejuheşname-i Tariha-i Mêhellî-i İran*, 6/2, (1396/2017), 205-227.

Türkoğlu, İsmail. "Şeybânîler". 39/45-47. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, 6/1, Ankara 1988.

Woods, John E., *Akkoyunlular*, İstanbul, 1993.

Zeynelî, Behmen - Pîrmuradiyan, Mustafî. (1393), “Tahlil ber Tetevvur-i Tarih Negarî-i Mêhellî-i Yezd (Ez Ağaz ta Payan Asr Safevîye)”, *Du Faslname-i Pejuheşname-i Tariha-i Mêhellî-i İran*, 3/5, (1393/2014), 102-120.

İnternet Kaynakları

Encyclopædia Iranica, (Arak'el of Tabrîz). (Erişim 20 Haziran 2024).
<https://www.iranicaonline.org/articles/arakel-of-tabriz-armenian-historian>

Arak'el of Tabriz, *Book of History*, 1-636: Chicago University (CU), “Zakaria of Kanaker”, (Erişim.20.Haziran)
<https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/zakaria-kanaker>

Extended Abstract

The Safavid State was founded in 1501 by Shah Ismail I in Tabriz based on the belief of the twelve imams. This new state, which adopted the Twelve Imam Shi'ism, was established between two powers based on Sunni belief, the Uzbeks in the east and the Ottoman Empire in the west. Of course, this state, which was established between these two powers, followed a number of policies in order to remain strong internally and externally. In this context, during the reign of Shah Ismail I, many political and military activities were carried out inside and outside the country. However, in the battle of Chaldiran, which took place between the Ottoman Empire and the Safavid Empire, the Safavids suffered a heavy defeat. As a result of this defeat, the Ottoman Empire entered the important points of the Safavid State. Shah Tahmasb I, who took the throne after Shah Ismail I, followed in his father's footsteps and engaged in many internal and external struggles. Thus, he also got into many fights with the Ottoman Empire. During the reign of Shah Abbas I. who ascended the Safavid throne at the end of the 16th century, the Ottoman Empire had established considerable control over the Safavids. However, with the accession of Shah Abbas I to the throne, the Safavids began a significant rise. Shah Abbas I made important changes within the state in order to ensure the authority of the state and put an end to the political activities of some local dynasties. In this direction, he also broke the administrative influence of many Turkmen tribes. As a result, central authority was significantly strengthened during the reign of Shah Abbas I. for all these reasons, the reign of Shah Abbas I. was characterized as the golden age of the Safavids. In the last period of the Safavids, the Afghans and the Safavid State fought a significant war. This period was a period of chaos especially for Iran. The most important Safavid shah of this period was Shah Sultan Hussein. Due to the wars and defeats in this period, the Safavid central authority was significantly weakened. The Afghans' attacks on the Safavids increased during this period. The Ottoman Empire took sides with the Safavids against the Afghans during this period. However, this rapprochement was not enough and in the end Shah Hussein surrendered Isfahan and the shahdom to the Afghans and was himself captured by the Afghans. As a result, Shah Sultan Hussein was killed in 1726. After Shah Sultan Hussein, chaos prevailed in Iran, but important developments took place with the emergence of Nadir Shah-i Afshar, one of the most important commanders of this period, on the stage of history. After Shah Sultan Hussein, Shah Tahmasb II. and Shah Abbas III. succeeded to the Safavid throne respectively. However, Nadir Shah-e Afshar, who became more powerful in Iran, deposed Shah Abbas III. in 1736 and thus started the Afshar era in Iran.

After presenting this brief history of the Safavids, it is thought that it would be useful to address the issue of Safavid historiography, which constitutes one of the main contents of the study. It can be said that there was no strong historiography in pre-Islamic Iran. Especially until the 10th century, Persian historiography in Iran remained under the influence of Arabic. Therefore, the works written in this period were written in Arabic. However, by the 10th century, Persian historiography gradually began to emerge with the Samanids. This tradition continued in Iran during the Ghaznavids and Seljuks. However, the most important factor in the development of Persian historiography in Iran was the effective use of Persian by the local dynasties here. The first important example of Persian historiography, which tried to get rid of the influence of Arabic, is al-Tabari's *Tārīhu al-umam wa'l-mulūk*. Since then, Persian historiography has been classified into three types: special histories, general histories and city histories. In the Seljuk period, many important works were written within the scope of historiography. In this period; examples were given in the context of *tabakat* works, general histories, special histories and city and regional histories. In this period, many writers were particularly interested in local historiography. During the Seljuk period, authors generally made considerable efforts to write their own city and regional histories. After this period, especially during the Mongol period, Persian historiography gained momentum and became widespread throughout Iran. This situation continued in the Timurid period.

Persian historiography made a significant progress in the Safavid period. The most important reason for this is the importance attached to Persian historiography by the states that dominated Iran before the Safavid period. However, the Safavids could not utilize this accumulation left as a legacy to them at the beginning of the 16th century. In this new state, which was established within the framework of Shi'ism, there were many scholars and penmen with different beliefs. With the establishment of the new state on the axis of Shi'ism, many authors and scholars migrated from this geography. However, Safavid historiography accelerated significantly in later periods.

Local historiography in Iran was born as a part of the Persian historiographical tradition. Thus, the tradition of local historiography that emerged before the Safavids continued into the Safavid era. This writing included not only city/regional historiography but also dynastic histories. Local historiography, which deals with the history of cities, towns, villages, and neighborhoods within a geographical region, attracted the attention of many authors during the Safavid period. Local historiography is generally limited to a region or a city. Sometimes it presented the histories of the dynasties that existed there. Local histories generally focused on the political, economic and

social life of a limited region or city. These works were generally written on commission. Many such works were written during the Safavid period. Some of them are as follows; *Târîh-i Khânî*, *Tezkiretu'd-evlîya* (*Mezarat-i Kirman*), *Serefname* (*Munseat*), *Târîh-i Selcukyân-i Kirmân*, *İhyâu'l-Mulûk*, *Târîh-i Gilân*, *Târîh-i Mâzenderân*, *Girk patmut'eants* (*History Book*, *Vakâyi-i Sinîn*), *Târîh-i Mîr Timur* (*Târîh-i Hanedan-i Mer'asî-i Mâzenderân*), *Hulâşatu't-Buldan*, *Jami'i Mufidî*, *Riyâzu'l Firdevs-i Khânî*, *Târîh-i Zakeria-i Semmas*, *Tezkire-i Safavîye-i Kirman*.

These works are generally dynastic histories. However, in addition to writing the history of the dynasty, they also narrated the events in the regions where the dynasty in question established dominance in the first person. The authors of this genre were generally educated people who lived in the region and belonged to the local dynasty. However, sometimes statesmen who were appointed by the central Safavid state also wrote such works. Among these works, *Târîh-i Khânî* is the first example of a local history written in the Safavid period. The author of this work is Ali b. Şemseddîn Hacı Hüseyin Lahijî. The author wrote this work in 1516. This work tells the 40-year history of the Gilân region in the north of Iran between 1475-1515. Another local history work written after this work is *Tezkiretü'd-evlîya* (*Mezarat-i Kirman*). This work was written by Saêd Mêhrabî Kirmanî in 1519 and provides important information about the history of Kirman. Another work written in the first century of the Safavids is the work titled *Şerefname* (*Munseat*). This work was written by Ruhullah Lari-i Shirazî (*Fetûhî*) and provided important information about the regions of Fars and Loristan. Another important work of this period is *Târîh-i Seljukyân-i Kirmân*. This book was written by Muhammad bin Ibrahim around the year 1025/1616-17 and was written as an imitative work. This work contains important information about the Seljuks of Kirman. Another local history work is *İhyâu'l-Mülûk*. This book belongs to Melik Shah Husayn bin Melik Gıyâseddin Muhammad bin Shah Mahmud-u Sîstanî. The author wrote his work between 1027/1617-18 and described the Sistan region in general. The work titled *Târîh-i Gilân*, which tells the history of the Gilan region, one of the northern regions of Iran, was written by Abdülfettâh Fumenî. This work covers the history of Gilan between 923/1517 - 1037/1628. In addition to the city history of Gilân, many political issues that took place here were covered in this work. Another work is *Târîh-i Mâzenderân*. In this work, just like *Tarih-i Gilan*, the northern regions of Iran are described. This work was written by Mullah Sheikh Ali Ghilânî in 1044/1634-35. This work presented the history of the Mâzenderân region in general. *Târîh-i Mîr Timur* (*Târîh-i Hanedan-i Mer'aşî-i Mâzenderân*), which tells the history of the dynasty in the Safavid period, was written by Mîr Timur Mer'aşî. The author's clan, the Mer'ashis, migrated from

the city of Kahraman Marash in modern-day Turkey to Tabaristan and from there to the northern regions of Iran. They established the Mer'ashî local dynasty in the Mazenderan region. Mîr Timur Mer'ashî also belonged to this family and provided important information about his family in his work. In addition, this work also covers the history of the cities and regions of the northern regions of Iran. Mir Timur Mer'ashi started his family history from 881/1476-77 and brought it to 1075/1664-65. Another important example of local history is Hulâşat al-Buldan. This work was written by Safiyüddîn Muhammad bin Muhammad Hashim Husaynî Qummî in 1079/1668-69. This work is a very important source for Shiite history. In this work, the author covered the city and regional histories of Qom, Mecca, Medina, Abe (Abha), Kashan, Kufa, Karbala and Najaf, which are important for the Shiite sect. Another example of local history written in the seventeenth century is Jami'i Mufidî. This work was written by Muhammad Mufid bin Najmeddîn Mahmud bin Habîbullah Yazdî, also known as Muhammad Mufid Müstevfî Bafkî. This work presents the history of Yazd from the time of Alexander of Macedon to the 17th century. Another work written in the 17th century is Riyâzü'l Firdevs-i Khânî. This work was written by Muhammad Mîrek bin Masûd al-Husaynî Munshî in 1082/1671-72. This book is mainly about the city histories of Khûzistan, Kohgiluyeh and Fars regions. Another example of local history in the seventeenth century is Tezkire-i Safavîye-i Kirman. This work was written by Mir Muhammad Said Mashizî (Berdesirî) and covers the political events in Kirman during the last period of the Safavids.

Apart from these works, there are many other works written by Armenian historians. These works, like other local histories, describe a limited region. However, in general, the problems faced by the Armenian people were presented in these works. Among these works, Girk patmut'eants (History Book, Vakâyi-i Sinîn) was written by a monk named Arakel Davrizhetsi (d.1670) (Arakel Tabrizi) in 1662. This work provides information about the Armenians under Safavid rule between 1602-1662-64? The author also provided important social and financial information about the Ottoman Empire. Another work written by Armenian historians is Târîh-i Zakeria-i Semmas. This work was written by an Armenian historian named Zakaria Le Diacre (Zakaria of Kanaker) (1627-1699). In this work, the author described the hardships experienced by the Armenian people. In addition, the work contains many incriminating topics for the Safavid Shahs.